

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مطالعه تطبیقی جرایم
مطبوعاتی علیه امنیت ملی

تألیف

علیرضا شیوا فرد

(کارشناس ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی)

انتشارات چتر دانش

سرشناسه	: شیوافرد، علیرضا، ۱۳۶۹ -
عنوان قراردادی	: ایران. قوانین و احکام Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور	: مطالعه تطبیقی جرایم مطبوعاتی علیه امنیت ملی/تالیف علیرضا شیوافرد.
مشخصات نشر	: تهران: چتر دانش، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۴۱ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۳۵۹-۶
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: قانون مطبوعات -- ایران
موضوع	: Press law -- Iran
موضوع	: حقوق جزا -- ایران
موضوع	: Criminal law -- Iran
موضوع	: امنیت ملی -- قوانین و مقررات
موضوع	: National security -- Law and legislation
موضوع	: حقوق تطبیقی
موضوع	: Comparative law
رده بندی کنگره	: KMH۳۵۰۰
رده بندی دیویی	: ۳۴۳/۵۵۰۹۹۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۸۶۳۵۵۷

نام کتاب	: مطالعه تطبیقی جرایم مطبوعاتی علیه امنیت ملی
ناشر	: چتر دانش
تألیف	: علیرضا شیوافرد
نوبت و سال چاپ	: اول - ۱۳۹۸
شمارگان	: ۱۰۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۳۵۹-۶
قیمت	: ۸۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خ منبری جاوید(اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

سخن ناشر

رشته حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به‌خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به‌این‌ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آنها از یک سو و تناسب آنها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

مؤسسه آموزش عالی آزاد چتر دانش، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه علمی بیش از پیش به منصه‌ظهور برساند.

فرزاد دانشور

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

فهرست اجمالی

مقدمه.....	۹
فصل اول: بررسی مفاهیم.....	۹
مبحث اول: آزادی مطبوعات و حقوق بشر.....	۱۱
مبحث دوم: جرم رسانه‌ای.....	۱۵
مبحث سوم: جرائم علیه امنیت.....	۳۸
فصل دوم: جرم‌بودن اخلال در امنیت توسط مطبوعات، شناسایی مصادیق و ماهیت آن.....	۴۱
مبحث اول: جرم‌انگاری اخلال در امنیت عمومی توسط مطبوعات.....	۴۳
مبحث دوم: شناسایی مصادیق و ماهیت جرائم علیه امنیت ملی که توسط مطبوعات قابل ارتکاب هستند.....	۴۸
فصل سوم: بررسی و نقد جرم‌انگاری‌های صورت‌گرفته	۱۰۵
مبحث اول: نبایدهای جرم‌انگاری‌های صورت‌گرفته.....	۱۰۹
مبحث دوم: بایدهای جرم‌انگاری‌های صورت‌گرفته.....	۱۲۰
مبحث سوم: تحلیل و بررسی تطبیقی جرائم مطبوعاتی علیه امنیت در حقوق داخلی ایران و اسناد بین‌المللی و خارجی.....	۱۲۳
منابع.....	۱۳۳
فهرست تفصیلی.....	۱۳۸

مقدمه

امروزه امنیت ملی به‌عنوان عمده‌ترین اولویتهای فراروی دولت‌ها و ملت‌ها بوده و بالابردن ضریب آن از طریق شناسایی و رفع تهدیدهای موجود یکی از دغدغه‌های نخبگان و حاکمان سیاسی به شمار می‌رود. عوامل تهدیدزا علیه امنیت ملی را می‌توان در طیف وسیعی از عوامل سخت‌افزاری و نرم‌افزاری دسته‌بندی کرد. در میان عواملی که به روش نرم‌افزارانه بر امنیت ملی تأثیر می‌گذارد، عملکرد مطبوعات و رسانه‌ها از برجستگی خاص برخوردار است. در حال حاضر رسانه‌ها و از جمله مطبوعات از حالت نمادین بیرون آمده و به یکی از قطب‌های تبلیغاتی و اطلاع‌رسانی کشورهای جهان تبدیل شده است، به‌گونه‌ای که کشورهایی که از مطبوعات قوی‌تر و گسترده‌تری برخوردار باشند، از منظر سیاسی، اقتصادی و فرهنگی تفاوت قابل‌ملاحظه‌ای با بقیه کشورها پیدا کرده‌اند. با توجه به این نقش تأثیرگذار رسانه‌ها و مطبوعات در جامعه و در پی افزایش تعداد روزنامه‌ها و مجله‌ها و گوناگونی بینش‌های اجتماعی و فرهنگی نشریات، نگرانی‌ها و دغدغه‌هایی برای مسئولین فراهم شده است. برای بررسی تأثیر رسانه‌ها و مطبوعات بر امنیت ملی باید این نکته را در نظر داشت که اصولاً عملکرد رسانه‌ها و مطبوعات هم تأثیر مثبت و ایجابی و هم منفی و سلبی می‌تواند بر ضریب امنیت ملی داشته باشد. منظور از تأثیرات منفی و سلبی مطبوعات و رسانه‌ها بر امنیت ملی آن است که عملکرد رسانه‌ها به‌نحوی باشد

که شاخصه‌های امنیت ملی را به خطر اندازد و نیز تأثیرات مثبت و ایجابی آن می‌تواند افزایش ضریب امنیت ملی در اثر عملکرد درست مطبوعات و رسانه‌ها باشد.

به‌طور مثال میزان رعایت حدود و مرزهای آزادی بیان، تقویت یا تضعیف وحدت ملی، توجه به انتقاد سازنده یا تخریب، جلب مشارکت سیاسی یا گسترش بی‌حسی سیاسی، میزان تقید مطبوعات به حفظ ارزش‌های دینی و ملی، توجه و یا عدم توجه به رسالت واقعی مطبوعات و رویکرد مطبوعات به مقوله قانون‌گرایی از جمله مقولاتی است که نحوه مواجهه و تعامل مطبوعات با آن‌ها می‌تواند بر امنیت ملی تأثیر منفی یا مثبت داشته باشد.

بر اساس مطالب فوق‌الذکر و این واقعیت که رسانه‌ها و مطبوعات در صورتی که عملکرد نادرست داشته باشند، آثار منفی بر امنیت ملی خواهند داشت، قانون‌گذاران تمام کشورها محدودیتهایی را با توجه به مصالح امنیت ملی بر اصل آزادی مطبوعات بار نموده‌اند که در صورت تجاوز از محدودیت‌های صورت‌گرفته توسط مطبوعات و رسانه‌ها با توجه به اهمیت حوزه امنیت ملی معمولاً با پاسخ‌های کیفری با آن مقابله می‌شود. نکته‌ای که باید به آن توجه داشت این است که با توجه به آثار مخرب ارتکاب جرائم علیه امنیت ملی از طریق مطبوعات و رسانه‌ها نسبت به ارتکاب همین جرائم از طریق افراد، می‌بایست به‌منظور رعایت تناسب بین جرم و مجازات، مجازات سنگین‌تری برای ارتکاب این دسته از جرائم از طریق مطبوعات تعیین شود، به‌طور مثال جرم تبلیغ علیه نظام در صورتی که از سوی یک شخص انجام شود با توجه به تعداد مخاطبی که دارد آثار زیان‌بار کمتری دارد تا زمانی که همین جرم از طریق مطبوعات یا رسانه‌ها صورت پذیرد، چراکه رسانه‌ها از جمله مطبوعات مخاطبان بسیار زیادی دارند و در واقع به‌نوعی شکل‌دهنده افکار عمومی در جامعه هستند. پس طبعاً تبلیغ علیه نظام در مطبوعات و رسانه‌ها آثار زیان‌بار بیشتر و عمیق‌تری دارد که بر همین اساس میزان مجازات ارتکاب این دسته از جرائم از طریق مطبوعات باید شدیدتر از ارتکاب همین جرائم از طریق غیر مطبوعات باشد.

چند نمونه از جرائم علیه امنیت ملی که قابلیت ارتکاب توسط مطبوعات و رسانه‌ها را دارند عبارتند از:

۱- تبلیغ علیه نظام؛

۲- تحریک به انجام جرائم علیه امنیت ملی.

در کنار اهمیت بالای حفظ و صیانت از امنیت ملی در مقابل جرائم علیه امنیت، اصل آزادی مطبوعات نیز وجود دارد که از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است و در میثاق‌های جهانی و اسناد بین‌المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است و در راستای حمایت از آن، روند دادرسی جرائم مطبوعاتی دارای تمایزاتی از جمله وجود نهاد خاصی به نام هیئت‌منصفه و لزوم علنی بودن محاکمات با سایر جرائم است تا در مقابل امواج برخاسته از نظر دولتمردان مصونیت خاصی را به این اصل دهد. به‌عنوان مثال بند «۲» ماده ۱۹ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی در این خصوص مقرر می‌دارد: «هرکس حق آزادی بیان دارد. این حق شامل تفحص آزاد، تحصیل و اشاعه اطلاعات و افکار از هر قبیل می‌باشد»، اما در کنار این مهم، همین قوانین و اسناد بین‌المللی محدودیت‌هایی برای فعالیت‌های رسانه‌ها و مطبوعات در صورتی که مخل نظم و امنیت ملی یک کشور یا امنیت بین‌المللی باشد قائل شده‌اند، به‌طوری که میثاق بین‌المللی حقوق مدنی-سیاسی در بند «۳» ماده ۱۹ خود دو چیز را مرز آزادی مطبوعات می‌داند:

۱- حفظ امنیت ملی و نظم عمومی؛

۲- احترام به حقوق دیگران.

بر اساس این دو واقعیت و ضرورت موجود، بررسی جرم‌انگاری‌های صورت گرفته در حوزه جرائم علیه امنیت ملی از حیث رعایت و توجه به اصل آزادی مطبوعات اهمیت خاصی می‌یابد؛ چراکه جرم‌انگاری در زمینه جرائم علیه امنیت یک ضرورت انکارناپذیر است، از طرف دیگر نباید جرم‌انگاری‌های صورت گرفته به‌نحوی باشد که مانعی برای اصل آزادی مطبوعات قلمداد شود.

به بیان دیگر آزادی بیان و آزادی مطبوعات با تمام اهمیت لزوم و ضرورتی که دارند هیچ‌گاه نمی‌توانند مطلق و بدون محدودیت باشند و واضح است که

تعرض به امنیت ملی، موجب مسئولیت کیفری و مجازات خواهد شد. در این میان لازم است میان آزادی مطبوعات و رسانه‌ها از یک‌سو و حفظ امنیت ملی و پاسداشت منافع ملی از سوی دیگر توازن برقرار شود. در کلیه کشورها و نظام‌های حقوقی و اسناد بین‌المللی سوءاستفاده‌کنندگان از آزادی مطبوعات همانند سوءاستفاده‌کنندگان از سایر آزادی‌ها مورد پیگرد قانونی و کیفری قرار می‌گیرند، حال چنانچه سوءاستفاده از آزادی مطبوعات منجر به اخلاف در امنیت ملی شود و جرم علیه امنیت ملی تحقق یابد قطعاً بایستی مجازات متناسب با آن در نظر گرفته شود.

فصل اول
بررسی مفاهیم

بررسی مفاهیم

شناخت و تعیین دقیق حدود و قلمرو بحث مستلزم شناخت مفاهیم و واژه‌ها و اصطلاحات مورد استفاده است. به بیان دیگر تعریفی ساده، روشن و مختصر از واژگان اساسی پژوهش اهمیت بسزایی در شناخت حیطه و حدود رساله دارد. بر همین اساس در فصل اول این پژوهش، قبل از ورود به مباحث اصلی، مفاهیم و واژگان اساسی، یعنی جرم رسانه‌ای و جرم علیه امنیت ملی را تعریف و شناسایی می‌کنیم.

مبحث اول: آزادی مطبوعات و حقوق بشر

قبل از وارد شدن و پرداختن به مباحث جرائم علیه امنیت و آسایش عمومی، ابتدا می‌بایست به بررسی خاستگاه وجودی مطبوعات و سرمنشأ حقوقی پرداخت که اکنون باعث شده مطبوعات از حقوق و محدودیت‌هایی برخوردار باشد. از آنجا که آزادی مطبوعات یکی از مصادیق آزادی بیان است ضرورتاً در این مقوله نیاز به توضیحاتی است که در ذیل می‌آید:

آزادی بیان یکی از بنیادی‌ترین حقوق انسانی است. این آزادی از یک سو به دلیل کمک به کشف حقیقت‌های انسانی، به توسعه و تحول جوامع انسانی کمک می‌کند و از سوی دیگر خودشکوفایی فردی را تقویت و حتی تضمین می‌کند و به‌نوعی جلوه‌ای است از حق تعیین سرنوشت. آزادی بیان در تفکیک متعارف و

رایج حقوق بشری، در شمار حق‌های منفی طبقه‌بندی می‌شود؛ بنابراین تحقق و اعمال آزادی بیان با عدم مداخله تحدیدی دولت و یا سایر گروه‌ها و افراد تهدیدکننده این آزادی تحقق می‌یابد. با این حال باید توجه داشت این تحلیل و برداشت از آزادی بیان مستلزم چنین برداشتی نخواهد بود که دولت هیچ‌گونه دخالتی در این امر ندارد، بلکه در عین حال، هم وظیفه سلبی و هم وظیفه ایجابی دارد.^۱

تأکید قانون‌گذار اساسی بر آزادی نشریات و مطبوعات در بیان مطالب، مبین نوعی برقراری روابط فردی و اجتماعی است که از یک حق فردی فراتر می‌رود و افراد و جامعه را در مسیر تبادل اطلاعات و برخورد اندیشه‌ها قرار می‌دهد و بدین وسیله زمینه را برای توسعه فکری همگان فراهم می‌سازد. در چنین تصویری، بین آزادی بیان مطالب و حق دانستن نوعی مقارنه موضوعی متبادر به ذهن می‌رسد. همچنان که قانون مطبوعات، پس از بیان رسالت مطبوعات (فصل دوم)، حقوق مطبوعات (فصل سوم) را مورد توجه قرار داده است.

رسالت مطبوعاتی و حقوق مطبوعات

مطبوعات از جمله رسانه‌های گروهی است که به خاطر طیف وسیع، سرعت انتقال و سهولت دسترسی به آن، نقش بسیار مؤثری را در خبررسانی و مبادله افکار و اندیشه‌ها داراست. تکلیف قانونی دولت جمهوری اسلامی ایران در اهتمام به بالابردن سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها با استفاده صحیح از مطبوعات و رسانه‌های گروهی و وسایل دیگر مؤید آن است که رسانه مطبوعاتی، در عین حال که به‌عنوان ابزار آزادی بیان، مورد استفاده افراد قرار می‌گیرد، می‌تواند دست‌افزار مناسبی برای ارباب قلم و اندیشه باشد تا بدین وسیله، رسالت فرهنگی و ارشادی خویش را خطاب به جامعه ایفاء کنند.^۲

اصل آزادی مطبوعات و رسالت مطبوعاتی برای ارباب مطبوعات حقوق

۱- سید فاطمی، سید محمد قاری، ۱۳۸۹، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، چ ۲، انتشارات شهر دانش، ۱۱۷-۱۱۹.

۲- هاشمی سید محمد، ۱۳۸۴، حقوق بشر و آزادی‌های اساسی، انتشارات میزان، چاپ اول، ۳۶۴.

تضمین شده‌ای را ایجاد می‌کند تا بر اساس آن، بی‌هیچ مانعی، قادر به جریان انداختن اخبار و اطلاعات و بیان مطالب باشند. جرم‌انگاری یا فرآیند جرم‌سازی، توسل به ضمانت اجرای کیفری از طریق جرم تلقی کردن رفتارهای خاص است. قانون‌گذار با توجه به ارزش‌های جامعه و در جهت حفظ نظم عمومی، بعضی اعمالی را که در حیطه اباحه یا انحراف است با تعیین ضمانت اجرای کیفری در قلمرو حقوق جزا قرار می‌دهد.^۱

در این میان مطبوعات نیز گاهی از مسیر و اهداف خود منحرف شده و به نظم و امنیت عمومی یا حقوق فردی یا از حدود حقوق و وظایف خود تخطی و به‌نوعی تخلف نماید، در مجموع باید متذکر شد که علی‌رغم شناختن حقوق و برخی آزادی‌ها برای مطبوعات در بیان مطالب و عقاید خود در ارائه و وسعت این حقوق محدودیت‌هایی وجود داشته که به‌طور خلاصه باید آن را در تحت سه عنوان آورد:

الف. تخلفات مطبوعاتی؛

ب. مسئولیت مدنی مطبوعات؛

ج. جرائم مطبوعاتی.

شایان ذکر است که این تحقیق در میان انواع تعرضاتی که ممکن است رسانه‌ها (علی‌الخصوص مطبوعات) مرتکب شوند و در نهایت به تناسب نوع آن مجازات، جبران خسارت یا منع یا محدود و تعطیل و... شوند، درصدد است که به نوع اخیر، یعنی جرائمی که قانون‌گذار طبق قوانین عام و خاص خود برای ارتکاب آن مجازات معینی در نظر گرفته است، بپردازد. هنوز جای این توضیح و نکته وجود دارد، از آنجایی که جرائم رسانه‌ها در سه قالب علیه مذهب، اشخاص و امنیت و نظم عمومی صورت می‌گیرد، با توضیحاتی که در ذیل می‌آید، کتاب حاضر فقط به جرائم رسانه‌ها و مطبوعات که می‌تواند علیه امنیت، نظم و آسایش عمومی ارتکاب یابد می‌پردازد. این تجاوزات در قانون، جرم شمرده شده است.

۱- معاونت آموزش قوه قضائیه: بررسی تحلیلی جرائم مطبوعاتی، ۱۳۸۷، ج ۱، تهران، انتشارات جاودانه، ۳۸.

مهم‌ترین این جرائم که در سه قلمرو حقوق فردی و نظم و امنیت عمومی و دین و ارزش‌های دینی نیز ارتکاب می‌یابند، عبارتند از:

الف) جرائم مطبوعاتی در قلمرو حقوق فردی

- ۱- توهین به اشخاص
- ۲- افتراء
- ۳- نشر اکاذیب
- ۴- سرقت ادبی
- ۵- تقلید نام یا علامت نشریه دیگر
- ۶- تهدید به وسیله مطبوعات
- ۷- افشای اسرار شخصی

ب) جرائم مطبوعاتی در قلمرو نظم و امنیت عمومی

- ۱- انتشار اسناد محرمانه و سری دولتی و نظامی
- ۲- انتشار مذاکرات جلسات غیرعلنی محاکم دادگستری و مجلس شورای اسلامی
- ۳- انتشار تحقیقات مراجع قضایی
- ۴- توهین به مقامات و مقدسات
- ۵- تحریک به جرائم علیه امنیت
- ۶- تبلیغ علیه جمهوری اسلامی
- ۷- انتشار نشریه بدون پروانه
- ۸- انتشار مصوبات شورای عالی امنیت ملی
- ۹- انتشار مطالب علیه قانون اساسی
- ۱۰- انتشار مطالب و تصاویر خلاف عفت عمومی
- ۱۱- پخش شایعات
- ۱۲- دریافت کمک‌های خارجی و واگذاری امتیاز نشریه

ج) جرائم علیه دین و ارزش‌های دینی

- ۱- توهین به دین و مقدسات

۲- انتشار عقاید دینی

حدود آزادی مطبوعات^۱

در قانون اساسی جمهوری اسلامی، آزادی مطبوعات جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده، چنانکه در اصل ۲۴ این قانون، به اصل آزادی مطبوعات و نشریات پرداخته و آن‌ها را در بیان مطالب آزاد دانسته است. البته این آزادی با تمام اهمیتی که دارا است تابع محدودیت‌هایی است. در این اصل دو استثناء برای آزادی برشمرده است یکی اینکه مخل مبانی اسلام نباشد و دیگر اینکه مخل حقوق عمومی نباشد.^۲

مسئولیت کیفری در جرائم مطبوعاتی

در اکثر جرائم، مرتکبین یک جرم اعم از مباشر، شریک یا معاون، به‌سادگی قابل تشخیص هستند، درحالی‌که طبع خاص جرائم مطبوعاتی به دلیل تعدد افرادی که در تهیه و نشر آن دخالت دارند (نویسنده، صاحب‌امتیاز، مدیرمسئول، سردبیر، خبرنگار، ناشر، توزیع‌کننده و...)، بررسی مسئولیت کیفری آنان را در این راستا با پیچیدگی بیشتر همراه ساخته است.^۳

اعمال سایر دست‌اندرکاران مطبوعات نظیر سردبیر، خبرنگار، ویراستار و... در صورتی جرم است که مشمول عناوین مجرمانه تلقی گردد. چنانچه در مورد توزیع‌کنندگان و فروشندگان مطبوعات خلاف عفت عمومی، بند «۱» و «۳» ماده ۶۴۰ ق.م.ا (تعزیرات) به‌صراحت عمل آنان را جرم دانسته است.^۴

مبحث دوم: جرم رسانه‌ای

جهت شناخت و تعیین و تبیین حدود و قلمرو هر جرمی ارائه تعریف دقیق و

۱- هاشمی، سید محمد؛ حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، تهران، نشر میزان، ۱۳۸۲، چاپ پنجم، ۱۹۶

۲- معاونت آموزش قوه قضائیه، گزیده‌های از پایان‌نامه‌های علمی در زمینه حقوق جزای اختصاصی، ج ۲، تهران، انتشارات جاودانه، ۱۳۸۷، چاپ اول، ۳۷۹

۳- مرتضوی، سعید؛ جرائم مطبوعاتی، تهران، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۳، چاپ اول، ۴۱

۴- معاونت آموزش قوه قضائیه؛ بررسی تحلیلی جرائم مطبوعاتی، تهران، انتشارات جاودانه، ۱۳۸۷، چاپ اول،

روشنی از آن جرم ضروری است، لذا در این مبحث به تبیین مفهوم رسانه و ذکر اقسام آن اعم از الکترونیکی و چاپی یا همان مطبوعاتی می‌پردازیم.

گفتار اول: مفهوم رسانه و اقسام آن

در این گفتار به تبیین مفهوم رسانه و اقسام آن می‌پردازیم.

بند اول: مفهوم رسانه

به‌طور کلی بین صاحب‌نظران ارتباطات و رسانه‌ها توافقی بر سر تعریف رسانه وجود ندارد. در یک تعریف ساده می‌توان انتشار هرگونه پیام، اعم از متن، تصویر، صدا و حتی فیلم را از طریق شبکه اطلاع‌رسانی یا اینترنت یا مطبوعات را رسانه دانست. رسانه‌های الکترونیک شامل، روزنامه، رادیو و تلویزیون و تله‌تکست می‌شود.^۱

روزنامه‌نگاری الکترونیک به‌طور خاص یکی از مصادیق ویژه رسانه‌های الکترونیک است که البته با توجه به توانایی‌ها و امکانات اینترنت کاملاً با روزنامه‌های چاپی و کاغذی تفاوت دارد.

بند دوم: اقسام رسانه

بر اساس یک دیدگاه می‌توان ۴ نوع رسانه را مورد شناسایی قرار داد:

۱. رسانه‌های چاپی^۲ نشریاتی که روی کاغذ چاپ می‌شوند.
۲. نشریات الکترونیک^۳ نشریات الکترونیک از آنالوگ شروع شد و محتوا از قالب خط به الکترونیک تغییر کرد. تفاوت این نشریات با نشریات چاپی در جنس عرضه آن‌ها است. بر این اساس اگر محتوی یک نشریه چاپی از رادیو پخش شود، نشریه الکترونیک خواهد بود.

۱- اسحاقی، محمد، «تکالیف و جرائم رسانه‌های الکترونیک»، علوم اجتماعی: پژوهش‌های ارتباطی، ش ۳۹ و ۴۰، ۱۳۸۳، ۱۲۹-۱۳۰

۳. رسانه دیجیتال^۱ محتوی این رسانه‌ها از صفر و یک تشکیل می‌شود؛ یعنی متن به صورت صفر و یک بر روی اینترنت قرار می‌گیرد و با فرمت‌های مختلفی همچون html منتشر می‌شود.

۴. رسانه‌های سایبر^۲ رسانه‌های سایبر از نظر جنس و فیزیک، همان جنس و فیزیک دیجیتال را دارند، اما عین نسخه چاپی نیستند، بلکه لینک متن، تصویر، صوت یا ویژگی‌های دیگر در آن‌ها جود دارد.^۳

در عین حال با توجه به اهمیتی که مطبوعات (اعم از چاپی - الکترونیکی) در میان سایر رسانه‌ها دارند، در این بند رسانه‌ها را به دو دسته رسانه‌های مطبوعاتی و رسانه‌های الکترونیکی تقسیم می‌نماییم؛ اما از آنجا که قوانین حاکم بر نشریات الکترونیک همان قوانین حاکم بر نشریات چاپی است، نشریات الکترونیک در قسمت مطبوعات مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الف) مطبوعات (چاپی - الکترونیکی)

در نوشتارها و گفتارهای گوناگون معانی متفاوتی از واژه مطبوعات ارائه شده است. چنین اختلاف‌هایی در حوزه معنای واژگانی مطبوعات پذیرفتنی است، اما اگر بخواهیم از این واژه به عنوان موضوعی حقوقی به‌ویژه در حوزه کیفی بهره ببریم، چنین تشتی پذیرفتنی نیست، زیرا معنای واژگان در علم حقوق از آن جهت که گستره حاکمیت قوانین و اعمال قواعد حقوقی را مشخص می‌کنند، باید دقیق و بدون ابهام باشند.^۴ بر همین اساس در دو بند جداگانه به تبیین معنای لغوی و قانونی مطبوعات می‌پردازیم.

۱ - معنای لغوی مطبوعات

مطبوعات واژه‌ای عربی است از ریشه فعلی «طبع» به معنی حک کردن، مهر

1- Digital media

2- Cyber media.

۳- اسحاقی، همان، ۱۳۰.

۴- محمدی، قاسم، ۱۳۹۰، جرم مطبوعاتی، تهران، سمت، ۹-۱۰.

زدن و اثر نهادن و در دوره معاصر در خصوص چاپ به کار گرفته شده.^۱ مطبوعات در معنای لغوی آن تمامی آثار چاپی، از کتاب و جزوه گرفته تا مجله، اعلامیه و پوستر را در بر می‌گیرد. این در حالی است که در سال‌های اخیر واژه مطبوعات بیشتر در خصوص روزنامه و مجله استفاده می‌شود.^۲ به بیان دیگر واژه مطبوعات در دو معنای عام و خاص به کار رفته است. در بعضی منابع، مطبوعات با توجه به ریشه لغوی آن (طبع) به معنای هر چیزی که به زیور چاپ آراسته شود، به کار رفته. در این معنای عام «منظور از مطبوعات هرگونه ورقه و نشریه اعم از روزنامه به معنای رایج یا مجله یا اعلامیه یا بیانیه و امثال آن‌ها می‌باشد».^۳ بر این اساس خصیصه اصلی مطبوعات در معنای عام چاپی بودن آن است.^۴ مطبوعات در مفهوم خاص و در معنای مصطلح امروزی به معنای «کاغذ اخبار یا روزنامه» (و اقسام آن شامل هفته‌نامه، ماهنامه، فصل‌نامه و...) با خصوصیات چاپ ادواری و نام ثابت به کار رفته است.^۵

۲- معنای قانونی مطبوعات

ماده ۱ قانون مطبوعات ۱۳۶۴ که ناظر به اصل بیست و چهارم قانون اساسی جمهوری اسلامی است، واژه «مطبوعات» را این‌گونه تبیین می‌کند: مطبوعات در این قانون عبارتند از «نشریاتی که به‌طور منظم با نام ثابت و تاریخ و شماره ردیف در زمینه‌های گوناگون خبری، انتقادی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، کشاورزی، فرهنگی، دینی، علمی، فنی، نظامی، هنری، ورزشی و نظایر این‌ها منتشر می‌شوند».

تبصره ۱ این ماده شماره‌های فوق‌العاده نشریات دارای شرایط ماده را نیز مطبوعات می‌داند؛ علاوه بر این نشریات الکترونیکی نیز مصداق واژه مطبوعات

۱- آذرنوش، آذرتاش، ۱۳۷۹، فرهنگ معاصر عربی-فارسی، تهران، نشر نی.

۲- محمدی، قاسم، همان، ۱۱.

۳- رحیمی، مصطفی، ۱۳۵۷، قانون اساسی ایران و اصول دموکراسی، تهران، امیرکبیر، ج ۳، ۱۹۲.

۴- شیخ‌الاسلامی، ۱۳۸۰، عباس، جرائم مطبوعاتی، مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی، ۱۹.

۵- طباطبایی، محیط، ۱۳۷۵، تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران، تهران، انتشارات بعثت، ج ۲، ۲۰.

می‌باشند. قانون مطبوعات ایران مصوب ۱۳۶۴ و اصلاحات بعدی آن در سال ۱۳۷۹ در تبصره ۳ مقرر داشته بود: «کلیه نشریات الکترونیکی، مشمول مواد این قانون است.»

اجمال و ابهامی که در این تبصره وجود دارد ارائه‌نکردن تعریفی جامع از نشریات الکترونیکی است. بر همین اساس آیین‌نامه اجرایی قانون مطبوعات ایران مصوب ۱۳۶۴ و اصلاحات بعدی آن مصوب ۱۳۷۹ در سال ۱۳۸۱ بنا به پیشنهاد وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و به‌استناد ماده ۴۷ این قانون در هیئت وزیران به تصویب رسید و تعریفی از نشریات الکترونیکی ارائه نمود، مطابق تبصره ۱ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی «نشریه الکترونیکی نشریه‌ای است که در محیط دیجیتال با همان صورت و شرایط و ظواهر یک نشریه چاپی و طی فرایند فعالیت مرسوم روزنامه‌نگاری و تحریریه‌ای تولید و به‌طور منظم و با نام ثابت و تاریخ و شماره ردیف معینی در یک یا چند زمینه سیاسی و اقتصادی و فرهنگی تولید و منتشر می‌شود.»

بر این اساس وبگاه‌ها و وبلاگ‌های اطلاع‌رسانی همگانی که با صورت و شرایط و ضوابطی متفاوت با نشریه چاپی ایجاد می‌شوند و مطالبی را منتشر می‌کنند از شمول تعریف نشریات الکترونیکی خارج هستند،^۱ هرچند که رسانه الکترونیک باشد و به دلیل عدم وجود قانونی خاص در خصوص جرائم رسانه‌های الکترونیک تابع مقررات عام یعنی قانون مجازات اسلامی است^۲ که چندان مناسب نیست. از سویی با توجه به عدم شمول نشریات الکترونیک بر سایر رسانه‌های الکترونیک، امکان اجرای قانون مطبوعات بر این دسته از رسانه‌ها وجود ندارد،^۳ حال آنکه قریب به اتفاق جرائم مذکور در قانون مطبوعات توسط سایر رسانه‌ها نیز قابلیت ارتکاب دارند، بنابراین لازم است که تدوین قانونی در خصوص جرائم رسانه‌ای

۱- مؤذن زادگان، حسنعلی؛ علی بخشی، زهرا، ۱۳۹۲، «بررسی اجمالی مقررات کیفری ماهوی و شکلی حاکم بر نشریات الکترونیکی در حقوق ایران»، آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۵، ۴۱.

۲- طباطبایی، پیشین، ۴۱.

۳- برای مشاهده نظر مخالف رجوع کنید: اسحاقی، محمد، ۱۳۸۳، «تکالیف و جرائم رسانه‌های الکترونیک»، پژوهش‌های ارتباطی، ش ۳۹ و ۴۰، ۱۳۷-۱۴۱.

مدنظر قرار گیرد.

با این همه به دلیل نبود تعریفی جامع از نشریات الکترونیک در سال ۱۳۸۸ قانونی تحت عنوان قانون اصلاح ماده ۱ قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴ و اصلاحات بعدی آن به تصویب مجلس رسید. ماده واحده این قانون بیان داشته است که تعریف نشریات الکترونیکی به ماده ۱ قانون مطبوعات الحاق می‌گردد. بر اساس تعریف این ماده واحده: «نشریه الکترونیکی، رسانه‌ای است که به‌طور مستمر در محیط رقمی (دیجیتال)، انواع خبر، تحلیل، مصاحبه و گزارش را در قالب نوشتار، صدا و تصویر منتشر می‌نماید.»

نکته‌ای که باید به آن توجه داشت اینکه نشریات بدون پروانه نشر اعم از چاپی یا الکترونیکی از شمول قانون مطبوعات بیرون است، اما اگر نشریه چاپی دارای پروانه نشر باشد به‌منظور انتشار در محیط دیجیتال نیاز به اخذ پروانه نشر جداگانه ندارد.

بدین ترتیب، از سویی قانون‌گذار، «مطبوعات» را در حوزه امور چاپی به نشریات ادواری آن هم با شرایط مفصلی که در ماده ۱ و تبصره‌های آن آمده تقلیل می‌دهد و مطبوعات غیر ادواری را حکما از قلمرو قانون مطبوعات بیرون می‌گذارد و از سوی دیگر نشریات الکترونیک را تابع قانون مطبوعات می‌کند. ۱ مطابق تعریف فوق‌الذکر، ویژگی اساسی مطبوعات «انتشار منظم»، «داشتن نام ثابت» و «ذکر تاریخ و شماره ردیف و انتخاب زمینه فعالیت» است.^۲ در این پژوهش نیز مطبوعات در معنای خاص خود و مفهوم مندرج در ماده یک قانون مطبوعات ۱۳۶۴ به کار رفته است.

ب) آزادی مطبوعات

آزادی اندیشه و بیان یکی از مصادیق آزادی‌های عمومی و مشروع است و آزادی مطبوعات یکی از مصادیق مهم آزادی بیان که آن را رکن چهارم

۱- محمدی، قاسم، همان، ۱۴.

۲- شیخ‌الاسلامی، عباس، پیشین، ۲۲.